

Вујадин ИВАНИШЕВИЋ¹ и Предраг ЛУТОВАЦ²

¹ Археолошки институт, Београд, ² Полимски музеј Беране, Црна Гора

НАЛАЗ СРПСКОГ СРЕДЊОВЕКОВНОГ НОВЦА ИЗ ЦРКВЕ Св. НИКОЛЕ (НИКОЉАЦ) КОД БИЈЕЛОГ ПОЉА

Сажетак: У раду је обрађен јединствен налаз српског средњовековног новца који је откривен као прилог у гробу, вероватно ктитора, у цркви Св. Николе (Никољац) код Бијелог Поља. У питању је прилог од 22 динара који чине ковања кнеза Лазара - 8 динара, Вука Бранковића - 4 новчића и Јакова - 10 динара. Највећи део налаза чине најзначајнија ковања поменутих великаша и једна ретка емисија кнеза Лазара новобрдске ковнице - врста 31.13. У налазу, слично неким оставама новца, доминирају ковања Јакова што отвара питање улоге овог властелина у монетарној политици и продукцији у последњој четвртини 14. века.

Кључне речи: Кнез Лазар; Вук Бранковић; Јаков; Динар; Средњи век; Црква Св. Николе; Беране.

Похрањивање веће количине новца у виду прилога у гробове у средњовековној Србији представља изузетну појаву. Један такав налаз, први ове врсте, откривен је током истраживачких радова у цркви Св. Николе (Никољац) код Бијелог Поља. Радове је извела екипа Полимског музеја из Берана, на челу са Предрагом Лутовцем, крајем 2009. и почетком 2010. године. Овом приликом подигнуто је камено попличање у унутрашњости цркве и истражене су гробнице и гробови на просечној дубини од 0,95 до 1,10 м на простору целог наоса. Ископана је 51 гробна целина у коју нису урачунате групације, односно појединачне дислоциране кости покојника. Током истраживања констатован је мали број гробних прилога што одговара уобичајеној пракси и веровањима житеља средњовековне Србије и познијег раздобља. Ради се углавном о деловима накита. Изузетак је представљао скупни прилог од 22 новчића у зиданој гробници бр. 13, јединој те врсте у цркви. Гробница се налази у средишњем травеју уз јужни зид цркве (Слика 1). Претрпела је значајна оштећења приликом каснијег подизања мале капеле – скривнице у јужном броду цркве. Сачуван је северни

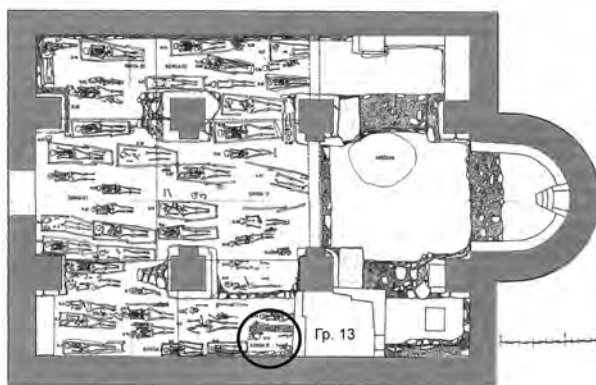

зид гробнице у дужини од 1,40 м, као и основа гробнице у виду хоризонтално оклесане стене. Зидови су рађени од делимично притесаног и необрађеног камена који је слаган у хоризонталне редове ојачане кречним малтером. Унутрашњост гробнице била је омалтерисана кречним малтером и фино обрађена. У оквиру дислоцираног скелета откривена су 22 српска средњовековна динара. Гробница је припадала, будући да се ради о јединој зиданој гробној конструкцији у унутрашњости цркве, првобитном ктитору. У прилог овог тумачења говоре и налази новца из друге половине 14. века, који припадају најстаријем хоризонту богомоље. Остали новци нађени током истраживања, око 100 примерака, датују се највећим делом од 17. до 19. века и одговарају интензивом животу у овом важном верском средишту.¹

Групни налаз новца из гробнице бр. 13 чине емисије друге половине 14. века са ковањима кнеза Лазара (с. 1370-1389) ковница Ново Брдо – 8 динара, Вука Бранковића (с. 1375-1396) – 4 примерака и Јакова (с. 1380-с. 1395) – 10 динара.

Налаз је по својој структури врло хомоген и одражава циркулацију новца из осамдесетих година 14. столећа. У питању су најзначајније емисије динара кнеза Лазара врста 24.14 кована у Новом Брду, Вука Браковића тип 31.6 и Јакова врста 33.2. Поред ових ковања бележимо и ретку врсту кнеза Лазара 24.13 познату до сада у малом броју примерака.

Новац кнеза Лазара представљен је искључиво са ковањима новобрдске ковнице укупно 8 примерака - 36,36% налаза - са ретким динарима врсте 24.13 и најзначајнијом емисијом овог владара 24.14. Ради се о емисијама кованим у другој половини његове владавине.²

Слика 1: Основа цркве Св. Николе (Никољац) код Берана са назначеним местом налаза (према: Лутовац 2011, сл. 3)

¹ Лутовац 2011, 107-111.

² Иванишевић 2001, 161.

Врста 24.13 (бр. кат. 1-3) са представом Христа који стоји окренут лицем, на аверсу и сликом кнез који стоји окренут лицем и у десној руци држи скиптар са крстом, а у левој акакију, на реверсу, припада, како смо нагласили, ретким ковањима. До сада су забележена свега два примерка у остави из Чуке у којој је био похрањен 191 примерак новца.³ У другим налазима ове врсте нема. С друге стране, два примерка овог типа спомиње Ш. Љубић у свом *Опису* као ковање кнеза Лазара врста III с 2 и као неодређену врсту под бројем 4.⁴ Један динар ове врсте налазимо у збирки Ковачевић која се чува у Народном музеју у Београду,⁵ а један у колекцији Димитријевић.⁶

Динари тип 24.14 (бр. кат. 4-8) са сличним представама на аверсу и реверсу као претходна емисија од које се разликују по представи Христа у мандорли и нешто измењеном натпису, припадају најзначајнијем ковању кнеза Лазара. Динари ове врсте налажени су у бројним оставама новца: Сталаћ (10 примерака), Чука (92), Софија (16) и из околине Приштине (436).⁷ Присутна је и у великом броју збирки у Народном музеју у Београду и другим колекцијама. У збирки Ковачевић налази се 130 примерака овог ковања.⁸ Део овог новца свакако потиче из једне или више остава новца. Ова емисија је за разлику од других ковања из овог раздобља била обележена на аверсу, али и реверсу великим бројем сигли у виду различитих симбола: птица, змија, биљки, звезда и других ознака, као и њихових комбинација. У оквиру нашег налаза налазимо сигле у виду једне или више звездица, биљки, као и комбинације ова два симбола. Једна примерак није обележен сиглама, ако изузмемо уобичајену ознаку у виду три тачке распоређене у виду троугла које налазимо са леве и десне стране представе кнеза. Чини нам се да ове ознаке не представљају сигле већ да испуњавају празан простор - *horror vacui* - између представе и кружне легенде која тече по ободу новца. Велики број сигли указује на добро организовано ковање и велики број емисија новца слично ранијим ковањима из краљевског и царског периода.⁹

Новац Вука Бранковића представљен је са једном врстом 31.6 најважнијим ковањем овог српског великаша. У налазу су била четири примерка овог динара (кат. бр. 9-12) који чине 18,18% налаза. У питању је динар са представом Христа који седи на престолу са наслоном окренут лицем, на аверсу и фигуром господина који стоји окренут лицем и држи у десној руци копље са заставом, док му лева почива на појасу, на реверсу. Највећи број примерака ове емисије

³ Иванишјевић 2001, 148, tabela 17.

⁴ Љубић 1875, 152 i 181.

⁵ Народни музеј Београд - Инвентар српског средњовековног новца.

⁶ Димитријевић 2001, 423, бр. 2.

⁷ Иванишевић 2001, 148, табела 17.

⁸ Народни музеј Београд - Инвентар српског средњовековног новца.

⁹ Иванишевић 2001, 163.

забележен је у оставама из Софије (66 динара) и из околине Приштине (67).¹⁰ Ова емисија је као и претходна обележена сиглама. Наиме, на аверсу кат. бр. 9 и 10 бележимо следеће ознаке T*. Исто тако се издвајају поједини детаљи на новцу који би могли да указују такође на обележавање емисија. Тако на реверсу бележимо детаље везане за хаљину који се испод леве руке завршавају на различите начине.¹¹ Ова врста, која припада првим ковањима Вука Бранковића, има директне узоре у новчарству кнеза Лазара.¹²

Најбројнију скупину у гробном налазу чине динари Јакова, врста 33.2 (кат. бр. 13-22), са 10 примерака - 45,45% налаза. Представе на аверсу и реверсу су исте као код горе наведеног ковања Вука Бранковића од којег се разликују једино по натпису $\text{I} \overline{\text{A}} \text{I} \text{C} \text{B} \text{B}$ на аверсу. На реверсу, као и код претходног ковања, бележимо различите завршетке хаљине испод леве руке. Реч је о важној емисији новца коју налазимо у већем броју остава: Чука (31 примерак), Софија (5) и околина Приштине (120).¹³ Ова врста је бројнија од сличне емисије Вука Бранковића 31.6. У остави из Чуке она је представљена са 31 динаром према 1 примерку Вука Бранковића, а у остави из околине Приштине са 120 динара према 67 Вука Бранковића. Ковање Јакова је знатно веће од сличне емисије Вука Бранковића за неких 30%. Велика диспропорција новчаних емисија у корист Јакова, готово непознате личности у изворима, представља изузетак у српској средњовековном новчарству. Сматрамо да објашњене треба потражити у самој организацији ковања новца, где би Јаков у једном раздобљу био закупца ковнице Вука Бранковића. Ове емисије новца је обележио својим именом, а не, како је било уобичајено, сиглом. У прилог ове тезе ишла би и прва емисија Јакова, врста 33.1, такође обележена са $\text{I} \overline{\text{A}} \text{I} \text{C} \text{B} \text{B}$ на аверсу, која своје директне узоре има у првим ковањима Вука Бранковића, типовима 31.1 и 31.2 са именом кнеза Лазара. (Слика 2) Вредно је напоменути да се ове емисије појављују заједно, како то показује остава новца из Сталаћа похрањена око 1380. године у којој су, поред динара кнеза Лазара, била и прва ковања Вука Бранковића, врста 31.1 и Јакова 33.1.¹⁴ У другом периоду Јаков је наставио да кује самостално са емисијама обележеним само његовим именом - врсте 33.3 и 33.4.¹⁵ Ове емисије су биле малог обима што је одговарало стварној моћи овог великаша. Напоменимо да је од ових ковања само врста 33.3 нађена у једној остави новца. У налазу из Малог Боњинца забележено је пет примерака овог ковања наспрам 163 динара похрањених у остави.¹⁶

¹⁰ Иванишевић 2001, 148, табела 17.

¹¹ Božinović 1998, 161-166.

¹² Иванишевић 2001, 169.

¹³ Иванишевић 2001, 148, табела 17.

¹⁴ Ivanišević 2007, 264-267.

¹⁵ Иванишевић 2001, 170.

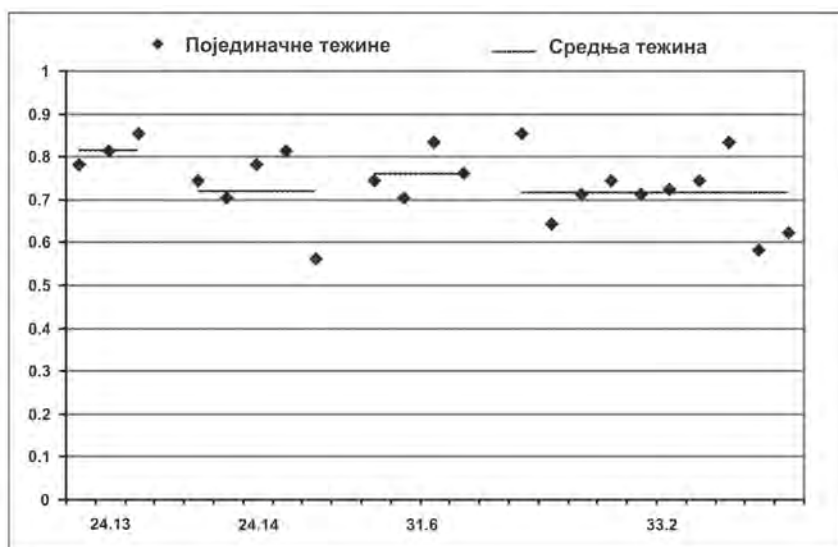
¹⁶ Иванишевић 2001, 174-175, табела 18.

Слика 2: Паралелне емисије Вука Бранковића и Јакова
1) врста 31.1; 2) 31.2 и 3) 31.6 и Јакова 4) 33.1 и 5) 33.2

Динари Вука Бранковића и Јакова припадају најмлађим емисијама у налазу. У прилог овога говори присуство динара искованих истим калупом. Тако су динари Вука Бранковића кат. бр. 9 и 10 исковани истим калупом аверса и реверса, као и два динара Јакова кат. бр. 19 и 20 који су изашли испод истог калупа реверса.

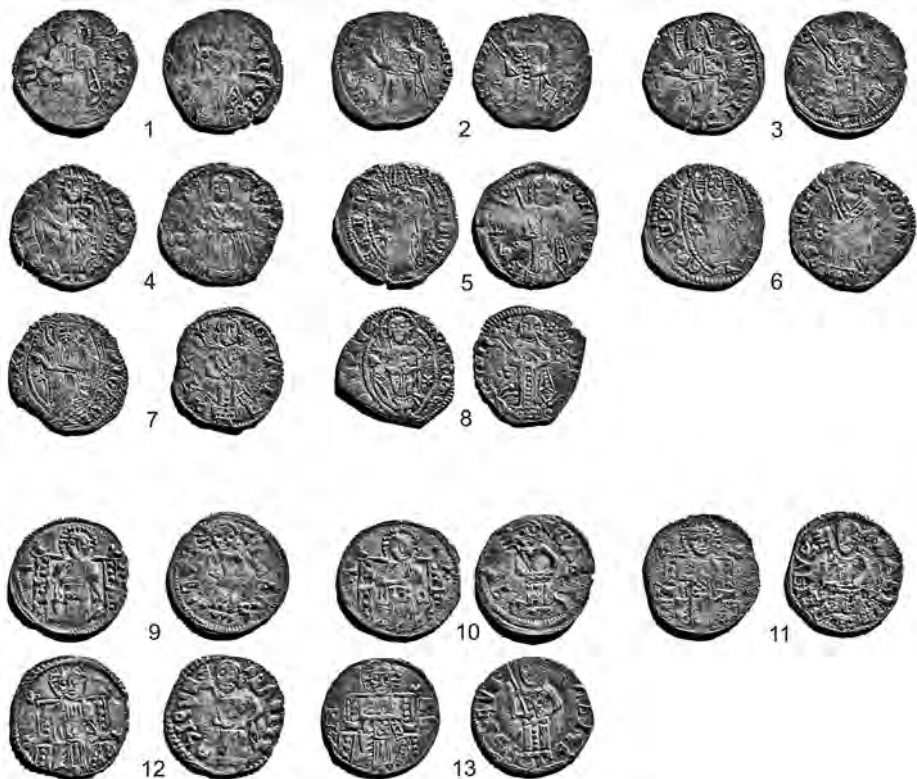
Ово запажање поткрепљује и анализа тежина новца у налазу. Најтежим емисијама припадају ковање кнеза Лазара, врста 24.13 са просечном тежином од 0,81 г и новац Вука Бранковића са 0,75 г. Најлакше су врсте 24.14 кнеза Лазара, као и Јакова са просечном вредности од 0,71 г. Као што видимо налаз је кохерентан и по питању тежине новца која се креће у средњим вредностима од 0,81 до 0,71 г, док појединачне тежине новца варирају од 0,85 до 0,56 г. (Графикон 1)

Графикон 1: Појединачне и средње тежине новца

На основу анализа новца кнеза Лазара, Вука Бранковића и Јакова могуће је оквирно датовати сахрану ктитора цркве Св. Николе (Никољца) код Берана. С обзиром да се ради о емисијама кнеза Лазара кованим у другој половини његове владавине где при томе бележимо одсуство најмлађих динара овог владара и првим емисијама Вука Бранковића и Јакова, сахрану можемо датовати у осамдесете године 14. века.

Прилог у виду веће скупине новца у средњовековном гробу представља изузетак. Иако је реч о малој скупини новца, свега 22 динара, она сасвим јасно одсликава монетарне прилике у средњовековној Србији током осамдесетих година 14. века. Посебну вредност овог налаза представља присуство ретке емисије кнеза Лазара 24.13 из новобрдске ковнице. Она указује на ширу дистрибуцију ове врсте него што се могло извести на основу досадашњих налаза. С друге стране налаз новца у цркви Св. Николе поставља важно питање улоге и места великаша Јакова у монетарној политици и продукцији у последњој четвртини 14. века.

Слика 3: Налаз из цркве Св. Николе (Никољац):
1-8) Кнез Лазар; 9-13) Вук Бранковић; 14-22) Јаков

БИБЛИОГРАФИЈА

Божиновић 1998

Р. Божиновић, Велика остава новца кнеза Лазара и његових савременика,
Нумизматичар 20, 1998, 157-167.

Димитријевић 2001

С. Димитријевић, *Каталог српској средњовековног новца*, Земун 2001.

Иванишевић 2001

В. Иванишевић, *Новчарство средњовековне Србије*, Београд 2001.

Ivanišević 2007

V. Ivanišević, Stalać – Nalazi novca, u: D. Minić i O. Vukadin, *Srednjovekovni Stalać*,
Beograd 2007, 262-267.

Лутовац 2011

П. Лутовац, Археолошка истраживања цркве Св. Николе (Николац) код
Бијелог Поља, *Гласник Друштва конзерватора Србије* 35, 2010, 107-111.

Ljubić 1875

Š. Ljubić, *Opis jugoslavenskih novaca*, Zagreb 1875.

КАТАЛОГ

Кнез Лазар (с. 1370-1389) - ковница Ново Брдо

Ав. ПОЛОТОИІ- ТЄ[.ІІІ вар. Христ са нимбом, у туники и колобиону, стоји окренут лицем. Десном руком благосиља, а у левој држи јеванђеље.

Рв. +ΑΟΠΤЄ L-Я-єЯRO вар. Кнез у сакоу, манијаку и дијадами стоји окренут лицем. У десној руци држи скиптар са крстом, а у левој акију.

Ljubić 1875, врста III с 2; Иванишевић 2001, врста 24.13.

1. Тежина 0,78 g; Пречник 17 mm; Оса 6; Калуп реверса оштећен.
2. Тежина 0,81 g; Пречник 16 mm; Оса 12.
3. Тежина 0,85 g; Пречник 16 mm; Оса 3.

Ав. ПОΛΟΟΠΟΝΤ-ЄΘΡΛΡЄS вар. Христ са нимбом, у туники и колобиону, стоји у мандорли окренут лицем. Десном руком благосиља, а у левој држи јеванђеље.

Рв. +ΑΟΠΤЄ LЯ-єЯRO вар. Кнез у сакоу, манијаку и дијадами стоји окренут лицем. У десној руци држи скиптар са крстом, а у левој акију.

Ljubić 1875, врста III а, Т. XI.18; Иванишевић 2001, врста 24.14.

4. Тежина 0,74 g; Пречник 15 mm; Оса 8.
 5. Тежина 0,70 g; Пречник 16 mm; Оса 9; На аверсу сигла: *-
 6. Тежина 0,78 g; Пречник 16 mm; Оса 5; На аверсу сигла: *-*
 7. Тежина 0,81 g; Пречник 15 mm; Оса 7; На аверсу сигла: биљка-
 8. Тежина 0,56 g; Пречник 15 mm; Оса 1;
- На аверсу сигла: биљка/*-*/*; На реверсу: биљка

Вук Бранковић (с. 1375-1396) - неодређена ковница

Ав. Христ са нимбом, у туники и колобиону, седи на престолу са наслоном окренут лицем. Десном руком благосиља, а у левој држи јеванђеље.

Рв. СВАЛЫЬ – ВЛЫЬ вар. Господин у сакоу, манијаку и дијадами стоји окренут лицем. У десној руци држи копље са заставом, а лева му почива на појасу.

Marić 1956, врста III, Т. XVIII.19/18; Иванишевић 2001, врста 31.6.2.

9. Тежина 0,74 g; Пречник 15 mm; Оса 5; На аверсу сигла: Т-*; Исти калупи аверса и реверса као бр. 10.
10. Тежина 0,70 g; Пречник 16 mm; Оса 7; На аверсу сигла: Т-*; Исти калупи аверса и реверса као бр. 9.
11. Тежина 0,83 g; Пречник 16 mm; Оса 6.
12. Тежина 0,76 g; Пречник 15 mm; Оса 5.

Јаков (с. 1380-с. 1395) - неодређена ковница

Ав. ІѦІѦ – ВѦ вар. Христ са нимбом, у туники и колобиону, седи на престоу са наслоном окренут лицем. Десном руком благосиља, а у левој држи јеванђеље.

Рв. СѦВЛѦІѦ – ВЛѦІѦ вар. Господин у сакоу, манијаку и дијадими стоји окренут лицем. У десној руци држи копље са заставом, а лева му почива на појасу.

Ljubić 1875, Вук Бранковић, II 2-7, Т. XII.25; Иванишевић 2001, врста 33.2.

13. Тежина 0,85 g; Пречник 15 mm; Оса 1.

14. Тежина 0,64 g; Пречник 16 mm; Оса 5.

15. Тежина 0,71 g; Пречник 16 mm; Оса 3.

16. Тежина 0,74 g; Пречник 17 mm; Оса 7.

17. Тежина 0,71 g; Пречник 16 mm; Оса 6.

18. Тежина 0,72 g; Пречник 16 mm; Оса 7.

19. Тежина 0,74 g; Пречник 16 mm; Оса 7; Исти калуп реверса као бр. 20.

20. Тежина 0,83 g; Пречник 17 mm; Оса 9; Исти калуп реверса као бр. 19.

21. Тежина 0,58 g; Пречник 16 mm; Оса 9.

22. Тежина 0,62 g; Пречник 16 mm; Оса 1.

Vujadin IVANIŠEVIĆ¹ and Predrag LUTOVAC²

¹ *Institute of Archaeology, Belgrade,* ² *Museum of Polimlje, Berane, Montenegro*

A FIND OF SERBIAN MEDIEVAL COINS FROM THE CHURCH OF ST. NICHOLAS NEAR BIJELO POLJE

SUMMARY

The burial of a large amount of coins as grave goods in a tomb represents an extraordinary phenomenon in medieval Serbia. One such find, the first of this kind, was discovered during exploration works in the Church of St. Nicholas (Nikoljac) near Bijelo Polje. It was a deposit of 22 coins, discovered in a masoned tomb, no. 13, the only one of that kind in the church. The tomb most probably belonged to the endower of the church. The find of coins consists of issues from the second half of the 14th century, with coinage of Prince Lazar (c. 1370-1389), Novo Brdo mint – 8 dinars, Vuk Branković (c. 1375-1396) – four specimens, and Jakov (c. 1380-1395) – 10 dinars.

The structure of the find is very homogenous and reflects the circulation of coins during the 1380s. These are the most important issues of Prince Lazar, type 24.14, minted in Novo Brdo, Vuk Branković, type 31.6 and Jakov, type 33.2. Besides this coinage, we also registered a rare type of dinar of Prince Lazar, type 24.13, known so far from a small number of specimens.

The coins of Prince Lazar was represented exclusively by coinage from the Novo Brdo mint – a total of eight specimens or 36.36% of the find – with rare dinars of the type 24.13 and the major issue of this ruler, 24.14. These were issues minted in the second part of his reign.

The coins of Vuk Branković is represented by one type, 31.6, which is the most important coinage of this Serb nobleman. The find contained four specimens of this dinar (Cat. nos. 9-12), which account for 18.18% of the find.

The most numerous in the grave find are the dinars of Jakov, type 33.2 (Cat. nos. 13-22) with ten specimens – 45.45% of the find.

The dinars of Vuk Branković and Jakov were the earlier issues in the find. The presence of dinars minted on the same die corroborates this fact. Thus, the dinars of Vuk Branković, Cat. nos. 9 and 10, were minted from the same obverse and reverse dies, while the two dinars of Jakov, Cat. nos. 19 and 20, came from under the same reverse die. This observation is also confirmed by the analysis of weights of the coins in the find. The heaviest issues belong to the coinage of Prince Lazar, type 24.13, with an average weight of 0,81 g, and the dinars of Vuk Branković with 0,75 g. The lightest are the types 24.14 of Prince Lazar, as well as that of Jakov, with an average weight of 0,71 g. We can see that the find is also coherent in the sense of the weight of the coins, the average values of which range from 0,81 g to 0,71 g, while the individual weights vary from 0,85 g to 0,56 g.

Based on the analyses of the coins of Prince Lazar, Vuk Branković and Jakov, it is possible to approximately date the burial of the endower of the Church of St. Nicholas (Nikoljac) near Bjelo Polje. Considering that these are the issues of Prince Lazar minted in the second half of his reign, in which we registered the absence of the latest dinars of this ruler, and the first issues of Vuk Branković and Jakov, we can date the burial to the 1380s.

What makes this find particularly valuable is the presence of a rare issue of Prince Lazar, the 24.13, from the Novo Brdo mint. It is an indication of the wider distribution of this type than had been assumed on the basis of previous finds. On the other hand, the find of dinars in the Church of St. Nicholas leads to the question about the role and position of the nobleman Jakov in the monetary policy and production in the last quarter of the 14th century.